

Epoken Salazar

Man har inte kunnat undgå intrycket att på de senaste decennierna den patriotiska offervilja, som otvivelaktigt utmärkte den unge Salazar, mer eller mindre omärkligt för honom själv övergick i en gammal mans skumögda och halsstarriga maktvilja, skriver Gunnar Unger i denna artikel. Att han inte störtats har uppenbarligen mer än något annat berott på att folkflertalet befarat att en revolution skulle medföra en återgång till politisk och ekonomisk anarki. Det tycks alltså ha varit folkets fruktan för något ännu värre som åtminstone på senare tid varit Salazars starkaste stöd — i sanning ett bittert öde för den som ville vara — och länge betraktades som — sitt folks räddare.

I och med att professor Marcello Caetano i slutet på september utsågs till Portugals premiärminister och avlade sin ämbetsed inför presidenten bekräftades också formellt vad som sedan åtskilliga veckor i realiteten redan stått klart: att Salazars tid var ute.

Det är en ur flera synpunkter märklig epok, som därmed gått till ända. Redan tidsmässigt är den någonting enastående. På papperet blev Salazar om man så vill diktator år 1932, då han utnämndes till premiärminister. Men i praktiken hade han varit det ända sedan 1928, då han som nybliven finansminister förbehöll sig total kontroll över statsbudgeten. Denna diktatur har alltså utövats av en och samme man i 40 år, vilket torde vara ett rekord åtminstone i vår världsdel.

Men väl så märklig är diktaturens uppkomst. Diktatorer som Lenin resp. hans kommunistiska efterföljare i skilda länder eller som Mussolini och Hitler ha samtliga kommit till makten med stöd av en extrem och aktivistisk politisk rörelse. En diktator som Franco — Salazars iberiske kollega — har kommit till makten därför att han efter ett *pronunciamento*, som resulterade i ett inbördeskrig, råkade bli överbefälhavare för den segrande sidans styrkor. Därtill kommer att alla dessa personer haft hjälp av mäktiga utomstående intressegrupper: Lenin av den kejsrerliga tyska generalstaben, Mussolini av det italienska kungahuset och dess anhängare, Hitler av det tyska näringslivet och Franco

av den spanska kyrkan — samt Mussolini och Hitler! Salazar går inte att jämföra med någon av de nämnda. Han kom nämligen till makten uteslutande i kraft av sin egen personliga kapacitet.

Detta förhållande är så egendomligt att det kräver belysningen av en kort historisk tillbakablick. Sedan republiken utropats i Portugal 1910, blev landet till internationellt åtlöje och framställdes som ett exempel på oefterrättliga politiska förhållanden. Från 1911 då den republikanska författningen antogs till 1926 då den »nationella revolutionen» inleddes, förbrukades 8 presidenter — varav en mördades — och 44 ministrar. Under samma period ägde mer än 20 revolter och kupp försök rum och 158 strejker inregistrerades. Ett ständigt osäkerhetsstillstånd rådde i landet. Enbart under de fem sista åren av »demokratiskt-republikanskt» styre exploderade inte mindre än 325 bomber i huvudstaden. Varje budget uppvisade ett deficit, som i genomsnitt belöpte sig på 5 miljoner pund. Statsskulden uppgick slutligen till 70 miljoner pund, escudon sjönk till 1/30-del av guldvärdet och levnadskostnaderna 25-dubblades.

Revolten 1926

I maj 1926 utbröt i staden Braga i norra Portugal en militärrevolt, som syftade till att söka bringa ordning i detta kaos. Landet stod inför en ekonomisk katastrof och en sanering av statsfinanserna var det grundläggande villkoret för nationell pånyttfödelse. Finansminis-

terportföljen hade ursprungligen anförtratts åt en general, som själv påstås ha yttrat att han inte visste något annat om finanser än att hans egna befann sig i en beklaglig ordning. Efterhand insåg man dock nödvändigheten av att vända sig till en expert och någon rekommenderade en ung, okänd professor i nationalekonomi vid det ryktbara universitetet i Coimbra, Antonio d'Oliveira Salazar. Han tillkallades, antog erbjudandet, men satt en vecka senare åter på tåget till Coimbra. Den unge mannen hade haft den oerhörda djärvheten att begära vetorätt i budgetfrågor och denna hemställan hade givetvis inte kunnat godtas av hans regeringskolleger, som vägrade att ställa sig under finansministerns förmyndarskap.

Militärjuntan fick nu visa sin totala oförmåga att bemästra den finansiella krisen och nödgades slutligen hänvända sig till Nationernas Förbund med begäran om ett lån. Som villkor för lånet förbehöll sig emellertid folkförbundet en kontroll, som i realiteten skulle ha berövat Portugal dess självständighet, och denna lösning ansåg man sig på portugisiskt håll av prestigehänsyn inte kunna godta. Den nya regimens framtidsutsikter tedde sig i detta läge mycket mörka. Vändpunkten i diktaturens och det moderna Portugals historia utgjordes av en förnyad hänvändelse från militärjuntan till Salazar och dennes definitiva övertagande av finansministerportföljen på våren 1928.

Salazar var då politiskt sett en *novus*

homo. Han föddes 1889 som son till en fattig bonde i övre Beira och fick — i likhet med Stalin men utan alla jämförelser i övrigt — sin första utbildning i ett prästseminarium. I början på 1920-talet, då Portugal, som antytts, genomgick en svår ekonomisk efterkrigskris, hade Salazar som många andra patrioter anslutit sig till den nybildade katolska centern i hopp om att kunna lämna något bidrag till en förbättring av förhållandena. Han medarbetade regelbundet i partiets tidning och valdes till deputerad. Efter att ha deltagit i en dags förhandlingar i parlamentet avbröt han sin politiska bana och återvände full av vämjelse till universitetet. Ända sedan dess bevarade han en inrotad misstro mot det parlamentariska systemet — sådant det praktiserats i Portugal.

Positiv finanspolitik

När Salazar för andra gången erbjöds finansministerportföljen lät han sig, vis av skadan, endast med största svårighet övertalas. Först sedan regeringen gått med på att de facto tillerkänna honom diktatoriska finansfullmakter åtog han sig uppdraget att söka sanera det ekonomiska tillståndet. Sin offentliga programförklaring slutade han med att betona att han icke bett om att få bli finansminister och att det varje dag gick tåg från Lissabon till Coimbra. Man har svårt att tänka sig en mindre insmickrande debut. Men Salazar fick aldrig anledning att ta tåget till Coimbra. Fem

år senare var han landets konseljpresident och verkliga ledare.

Hans finanspolitik ledde till ett snabbt och positivt resultat. Varje budget från och med hans tillträde som finansminister visade överskott, statsskulden gäldades på rekordtid, escudon stabiliserades etc. Det finns ingen anledning att ingå på hur Salazar uppnådde de statsfinansiella framgångar, som en gång bedömdes som ett mirakel och då tillvann honom internationell ryktbarhet och beundran. Själv tycks han ha ansett att förklaringen helt enkelt stått att finna i de två lösenord »sparsamhet och hederlighet», som han satt som motto för sin förvaltning.

Efter att i början uteslutande ha befattat sig med den finansiella rekonstruktionen övergick han småningom till att söka rationalisera diktaturen och ge den ett program för framtiden. Han drog upp riktlinjer för en ny författning, som skulle skapa en ny politisk ordning på korporativ grundval. Denna författning som i sin korporativa del otvivelaktigt är inspirerad av Mussolinis *Carta di Lavoro*, men i övrigt närmast för tanken till den kortlivade austro-fascistiska regimen under Dollfuss och Schuschnigg, antogs år 1933 genom en folkomröstning och gäller med vissa ändringar än i dag. Salazar och hans anhängare har alltid varit måna om att betona att *Estado Novo* — den nya staten — icke är någon diktatur, utan en konstitutionell statsform under vilken frihet råder i landet. Detta är uppen-

barligen en lek med ord. De demokratiska inslagen i författningen är omgivna med så starka reservationer att de saknar varje reell betydelse. Pressensur råder, de medborgerliga friheterna kan även i övrigt godtyckligt beskäras och regeringen har följaktligen möjlighet att dirigera valen. Nationalförsamlingen, vars kontrollerande och lagstiftande befogenheter är jämförelsevis ringa har inget inflytande på regeringsbildningen och står relativt maktlös inför presidentens upplösningsrätt. I praktiken råder ett enpartisystem. Åtskillig tid efter Salazars maktövertagande bildades en sammanslutning, som dock inte vill kalla sig parti, den Nationella Unionen, med uppgift att stödja regimen och dess kandidater brukar bli valda till vad det än gäller.

”Estado Novo”

När Salazar tillkallades för att rädda sitt land var det alltså som framgått i egenskap av fackman och han stöddes icke av något parti eller någon inflytelserik grupp. Med sina finansiella reformer som enda plattform påbörjade han så en veterligt helt på egen hand — låt vara med Marcello Caetanos biträde! — planerad samhällelig nydaning. Även om de traditionellt samhällsbevarande elementen: kyrkan, krigsmakten, byråkratin och plutokratien ansett det vara med sina intressen förenligt att underordna sig hans ledning, kan de inte rimligen sägas ha varit hans uppdragsgivare. *Estado Novo* grundades i mycket hög

grad på Salazars personliga auktoritet. Själv har han framhållit att ingenting annat än nationell stolthet och socialt ansvarsmedvetande, än känslan av en förpliktelse mot nationen förmådde honom att ingripa i politiken. Även om det låter som en konventionell fras är den förmodligen sann.

Och därmed kommer man fram till det kanske allra märkligaste med Salazars diktatur, ändå märkligare än dess exceptionella långvarighet och dess exceptionella uppkomst — nämligen diktatorns exceptionella personlighet. Ty inte ens hans bittraste motståndare har någonsin bestridit hans personliga integritet, som varit något av en uppenbarelse i ett land, vars politiska liv så länge dominerats av korruption och nepotism. Också hans fiender har alltid hyst en motvillig respekt för vissa av hans egenskaper. Dit hörde hans enorma arbetsförmåga och energi, parade med en osjälviskhet, som haft prägeln av asketism. Dit hörde hans patriotism och hans fromhet. Dit hörde hans klara, logiska, analyserande intelligens. Dit hörde hans tillbakadragenhet och modesti; han avvisade varje form av personkult, vigde sitt liv åt sitt arbete och levde privatim som gammal ungarl i småborgerlig anspråkslöshet på en lön, som våra socialdemokratiska jämlikhetsivrare i statsråds- och statssekreterarklassen skulle snörpa på munnen åt.

Ja, Salazar har i sanning varit en sällsam diktator utan motsvarighet i samtiden: denna inbundna, svala, vemodiga

och en smula världsfrämmande professorstyp med sitt förakt för maktens emblemen och jordisk vinning. Hans katolska tro, hans vetenskapliga intellekt och hans latinska kultur har gjort att han stått fullkomligt främmande för alla slags politiska religioner och totalitära samhällssystem. Hans samhällssyn har varit patriarkalisk och auktoritär; man kan få en känsla av att han betraktat sig som en lärare och sitt folk som ett begåvat, lättjefullt och alltför individualistiskt barn, som han genom en tålmodig uppfostran velat bibringa först och främst disciplin och arbetsamhet och därefter de nödvändiga kunskaperna.

Sannolikt har just detta varit kärnpunkten i hans och Portugals problematik. Frånsidan av hans osjälviskhet har varit ett slags omänsklighet; ett andligt högmod, som mer och mer isolerade honom från hans folk, kom honom att stelna i en förlegad dogmatik och förmodade honom att rida spärr mot en utveckling, som han i längden inte kunnat hindra. Hans inställning till Portugal har kunnat erinra om de Gaulles till Frankrike — *«La France c'est moi»* — och han har liksom de Gaulle hämtat inspiration hos Barrès och Maurras långt mer än hos vår tids nationella diktatorer. Men han har saknat de Gaulles politiska intuition och smidighet, hans förmåga att snabbt anpassa sig efter förändrade omständigheter och konsekvenserna har varit ödesdigra. Ty alla föresatser och ansträngningar till trots är Portugals situation i dag mer än prekär.

Upplyst despot

Salazar hade länge betydande framgångar, som stärkte hans ställning både inåt och utåt. Så sent som efter andra världskrigets slut stod han på höjden av prestige. I motsats mot sina förolyckade kolleger i Italien och Tyskland hyllades han som en upplyst despot och eftersom han lyckats undgå Francos öde att ha ett inbördeskrigs blod på sina händer, hyllades han ganska allmänt som en god diktator. Han hade skickligt lyckats lossa sitt land genom världskriget med hjälp av en neutralitetspolitik, som erinrade om den svenska och var väl så inbringande. Portugals kolonialpolitik ansågs ännu vid denna tid som ett föredöme i humanitet genom sin assimilationsteori, som uteslöt varje rastänkan- de. Efter kriget blev Portugal medlem av både Nato och Efta. Och framför allt: den politiska och ekonomiska stabiliteten i landet bevarades.

Men priset har varit dyrt: stagnation och ofrihet. Den ortodoxa finanspolitik, som varit så bra på 1920-talet kunde visserligen fortfarande balansera budgeten men däremot inte stimulera samhälls- ekonomien och korporatismen har förbli- vit en papperskonstruktion. Nationalin- komsten per capita är den lägsta i Väst- europa — drygt 2.000 kr. per år — men antalet analfabeter är det högsta, om- kring 40 procent. Förändringens vind över Afrika har kommit strider att flamma upp i Portugals »transoceana provinser», som innebär svåra påfrest- ningar av både nationell och internatio-

nell art. Försvaret slukar 7—8 procent av bruttonationalprodukten och närmar sig 50 procent av statsbudgeten. Upp emot 200.000 man står under vapen i de upproriska provinserna och den mer eller mindre illegala emigrationen tilltar ständigt i omfång, inte blott till följd av de dåliga arbetslönerna i hemlandet utan också på grund av ungdomens önskan att slippa värnplikt och krigstjänst. Samtidigt ökas Portugals internationella isolering såsom den sista »kolonialistiska» staten i Västeuropa. Men inte nog med det. I motsats till den fortgående uppmjukning av diktaturen, som ägt rum i Spanien, har i Portugal trycket hårdnat. De medborgerliga friheterna har ytterligare inskränkt och den politiska polisen — PIDE — har med brutala metoder undertryckt den särskilt bland de intellektuella växande oppositionen.

Man har inte kunnat undgå intrycket att på de senaste decennierna den patriotiska offervilja, som otvivelaktigt utmärkte den unge Salazar, mer eller mindre omärkligt för honom själv övergick i en gammal mans skumögda och halsstarriga maktvilja. Ett typiskt utslag

av denna maktvilja har varit hans vägran att utpeka en efterträdare vilket förvisso inte underlättat Portugals problematiska belägenhet. Att Salazar trots många kupp försök inte störtats har uppenbarligen mer än något annat berott på att folkflertalet befarat att revolution skulle medföra en återgång till politisk och ekonomisk anarki. Oppositionen har varit splittrad och maktlös och inte kunnat erbjuda något alternativ. Det tycks alltså ha varit folkets fruktan för något ännu värre, som vid sidan av polisen och armén åtminstone på senare tid varit Salazars starkaste stöd — i sanning ett bittert öde för den som ville vara, och länge betraktades som, sitt fosterlands räddare.

Marcello Caetano, en gång Salazars nära medarbetare och förtrogne, men sedan åtskillig tid på viss kritisk distans från den gamle diktatorn, får förvisso en allt annat än lätt uppgift när han nu gradvis och försiktigt skall försöka avveckla epoken Salazar, den på gott och ont märkligaste i Portugals historia sedan Pombals upplysta despoti för 200 år sedan.